

Fehime Nüzhet'in Tiyatro Eserlerinde Meşrutiyet Dönemine Yönelik Siyasî ve Sosyal Vurgular

BEYHAN KANTER*

ÖZ

Meşrutiyet Dönemi'nin öncü kadın yazarlarından olan Fehime Nüzhet, dernek çalışmalarında yoğun biçimde yer alan, gazete ve dergilerde yazılar yazan aktif bir kadındır. Devrinin diğer kadın yazarları gibi özellikle "kadın kimliği"ne odaklanan yazılar kaleme alır. Makalelerinde kadınların sosyal yaşamda etkin olmaları gerektiği fikrini savunan Fehime Nüzhet, aynı zamanda kadınlarda vatan bilinci uyandırma çabasıdadır. Balkan Savaşları sırasında yaptığı konuşmalar ve gönüllü olarak hastabakıcılık yapması onun toplumsal yaşamdaki etkinliğini gösterir niteliktedir. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazdığı tiyatro eserlerinde hafiyelik sistemini eleştiren yazar, siyasî bir dil kullanır. Fehime Nüzhet'in *Adalet Yerini Buldu* ve *Bir Zalimin Encâmı* başlıklı tiyatro eserleri, Meşrutiyet dönemi tiyatro eserlerinin genel karakteristiğine uygun olarak II. Abdülhamit devrine ilişkin eleştirel bir bakış açısını içermektedir. Yazar, devre ilişkin eleştirisini tiyatro kişileri aracılığıyla dillendirir. Söz konusu tiyatro eserlerinde yaşadığı devri analiz eden Fehime Nüzhet, toplumsal yaşamda gördüğü aksaklıkları da özellikle siyasî bir çerçevede ele alır. Bu bağlamda Fehime Nüzhet'in tiyatro eserleri Meşrutiyet döneminde yaşanan özgürlük havasını yansıtmaktadır.

Anahtar sözcükler: Meşrutiyet, istibdat, Fehime Nüzhet, tiyatro, hürriyet, kadın

Osmanlı kadınlarının sosyal ve siyasî yaşamda etkin bir kimlikle var olma çabaları, özellikle kadın dernekleri ve basın aracılığıyla gerçekleşir. Bu dönemin öncü kadınları, makalelerinde ve edebî eserlerinde kadınların toplumsal yaşamdaki varoluş mücadelelerinin sesi olmayı görev saydıkları gibi,

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/MARDİN
E-posta: beyhankanter@gmail.com

kadınları bilinçlendirme, toplumsal yaşamda ve kamusal alanda aktif bir özne haline getirme amacı güderler. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaygınlaşan kadın hareketinin öncülerinden olan Fehime Nüzhet, hem siyasî hem sosyal hem de edebî faaliyetleri aracılığıyla kadınların sesi olma yolunda adımlar atan aktif bir kimlik kazanır. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin diğer öncü kadınları gibi bürokrat bir aileden gelen Fehime Nüzhet, Servet-i Fünûn dönemi yazarlarından Celal Sahir Erozan'ın annesidir. Celal Sahir Erozan da annesi gibi kadın dergilerinde yazdığı yazılarında kadınlara ilişkin görüşlerini dile getirir ve onlarda vatan bilinci uyandırma gayretinde olduğunu açıkça vurgular.

Fehime Nüzhet, derneklerde yaptığı konuşmalarında, tiyatro eserlerinde, şiirlerinde ve yazılarında vatanın kurtarılması için kadınları bilinçlendirme çabasında olduğu gibi adeta gür bir sesle mücadeleci ve aktif kimliğini gözler önüne serer. Bununla birlikte Balkan Savaşları'nda gönüllü olarak geceli gündüzlü çalışır, Bakırköy'deki hastanelerin faaliyetlerinin devamı için para toplar, yönetime yardım eder ve hastabakıcılık yapar (2010: 432). Yazarın bu çalışmaları, kadınların aile ve annelik ile sınırlandırılmış yaşam dairelerinden kamusal alana uzanmalarına yönelik sosyal ve edebî faaliyetleri içerir.

Fehime Nüzhet'in derneklerdeki faaliyetleri, diğer aktif kadınlarla omuz omuza verdiği mücadelelerde açıkça görülür. Balkan Harbi sırasında yardım cemiyeti olarak kurulan Müdâfaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin Darülfünûn'da yaptığı toplantılara katılan Fehime Nüzhet kadın derneklerinin çalışmalarında aktif olarak bulunur (Kurnaz 1992:117). Nitekim Fehime Nüzhet, Müdâfaa-i Milliye Kadınlar Heyeti'nin orduya yardım için Darülfünun'un konferans salonunda yaptığı toplantıda, reise Nimet Hanım, Fatma Aliye, Nakiye, Halide Edip, Nigâr Bint-i Osman, İhsan Raif, Gülsüm Kemolova, Nezihe Muhlis gibi dönemin ünlü kadınlarıyla birlikte vatan sevgisini konu alan nutuklar vermiştir (Çakır 1996: 73). Vatan bilincini harekete geçirme mücadelesi veren ve düşüncelerini eylemleştiren kadınları simgeleyen Fehime Nüzhet, konuşmalarında kadınları, vatanın esaret altına girme tehlikesine karşı birlik olmaya çağırır. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu şöyle açıklar:

[B]ütün Türkler ve Müslümanlar için bugünler ana baba günleri, kıyamet günleridir. Altı yüz otuz yıllık şanlı ve uzun bir hayata nâil olan milletimizin bundan sonra da yaşamaya hakkı olup olmadığı bugünlerde anlaşılacak! Vatan aşkı nedir? Yurt için fedakârlık nedir? Hür ve müstakil olmakla, dünkü tâbi'lerimize köle olmak arasındaki fark nedir? Kadın erkek milyonlarca ferdi olan muntazam bir heyetin bunları idrak edip etmediği bugünlerde bilinecektir! (Kurnaz 2012: 63)

Fehime Nüzhet, *Süs* dergisinde “Şefkat Cemiyetleri” başlıklı bir yazı kaleme alır. Bu devirdeki kadın dergilerinin özellikle yardım derneklerine ilişkin görüşleri, kadınları örgütlenme ve yardım işlerini sistemleştirme bilincinin ürünüdür. Fehime Nüzhet'in bu yazıda Avrupa ve Amerika'daki şefkat cemiyetlerinden örnekler vermesi, bu derneklerin model alınması gerektiği fikrini ileri sürmesi, onun yabancı basını takip ettiğini gösterir. Yazar, insaniyetin harp ve zalim afetten ancak çocuklar sayesinde kurtulabileceği düşüncesini, Avrupa'da son zamanlarda ortaya çıkan cereyanları örnek göstererek kanıtlamaya çalışır. Bununla birlikte Lahey Beynelmil Terbiye-i İçtimaiye Kongresi'nin esas gayesi olarak kurulan şefkat cemiyetlerinin başarılarından dolayı alkışlandığını dile getirir ve söz konusu cemiyetlerin dünya barışına sağlayacağı katkılara vurgu yapar (1924a: 14-15).

Fehime Nüzhet, Selanik'te yayın hayatına başlayan, “yazarlarıyla ve savunduğu fikirlerle bir Jön Türk dergisi olan” *Kadın* dergisinde yayımlanan “Muhterem Hanımefendiler” başlıklı yazısında “millet-i muazzamanın tealisi ve hürriyetin ebedisi” için çalışılması gerektiğini dile getirir (Denman 2009: 69). Bununla birlikte yazar, taassubun topluma verdiği zararı vurgularken hürriyet ve adaletin öncelenmesi gerektiğinin altını çizerek (1908a: 11). Bu bağlamda yazar, vatansever bir kadınlık ülküsü idealini aşılama amacı güderken taassubun da karşısında durur. Hürriyet ve adalet fikirlerini kadınlara anlatan Fehime Nüzhet, aynı zamanda Enver ve Niyazi Beylerin de isimlerini anarak vatansever kadın kimliği oluşumuna devrin siyasi yönelimleri çerçevesinde destek verir. Yazar, dergilerde yayımladığı yazılarında kadınları sadece vatan bilinci çerçevesinde değil, aynı zamanda sağlıkları konusunda da bilgilendirme amacı taşır. Nitekim *Süs* dergisindeki “Kadınların Terbiye-i Bedeniyesi İçin” başlıklı yazısında güzellik yarışmasında birinci olan bir İngiliz modeli referans göstererek spor yapmanın sağlık açısından önemini dile getirir (1924b: 12-13).

Yazdığı tiyatro eserlerinde siyasi konuları toplumsal yansımaları bakımından ele alan Fehime Nüzhet, yaşadığı devrin sosyo-politik yapısını gözler önüne serme amacı taşır. Bu bağlamda tiyatro eserlerinde, estetik kaygıdan ziyade sosyal faydayı temel gaye edinir. Yaşadığı devri analiz eden bir kadın yazar olarak dikkat çeken Fehime Nüzhet'in tiyatro eserleri, Osmanlı tiyatrolarında bir kadın yazarın oyunlarının sahnelenmesi bakımından önemlidir. Nitekim “Adalet Yerini Buldu” adlı piyesi “1909, Meşrutiyet'in ilanının birinci yılında, yazarın denetiminde Osmanlı Milli Zevk-i Selim Topluluğu tarafından sahneye konulmuştur” (Karaca 2003: 142). Fehime Nüzhet'in tiyatro eserleri Ortaköy ve Kadıköy tiyatrolarında sahnelendiği gibi yazar, bu piyeslerin sahnelendiği gün hanımlara yönelik bir konferans verir ve koyu bir İttihat Terakkici olduğu izlenimi uyandırır (Denman 2009: 102). II. Meşrutiyet'in

oluşturduğu atmosferde, Fehime Nüzhet'in aktif bir kadın yazar olarak görünürlük kazandığı, verdiği nutuklarda ve tiyatro eserlerinde açıkça görülmektedir.

Fehime Nüzhet'in Tiyatro Eserlerinde Siyasî Tenkit

Tanzimat dönemiyle birlikte tiyatro eserlerinin yeni bir edebî tür olarak ortaya çıkması, tiyatronun aynı zamanda siyasî düşünceleri sosyal zemine taşıma gücünden kaynaklanmaktadır. Özellikle Namık Kemal'in, tiyatro eserlerinde vatan bilinci uyandırma çabası ve hürriyet bilincini harekete geçirme arzusu, hürriyetin verdiği rahatlatıcı havanın etkisiyle II. Meşrutiyet döneminde istibdat karşıtı eserlerin yazılmasına ve II. Abdülhamit döneminin şiddetli bir şekilde eleştirilmesine zemin hazırlar. Zira "istibdat çağının sona ermesiyle tiyatrolar da açılmış, halk hürriyetin ilanı karşısında coşkunluğunu, sevincini belirtme alanlarından birini tiyatroda bulmuştur" (And 2011: 115). Bununla birlikte Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan özgürlük ortamının etkisiyle siyasî konuların ve yönetime karşı eleştirel bakış açısının, kadın yazarların eserlerinde de sıklıkla ele alınması, kadınların da ülke sorularıyla yakından ilgilenmeye başlamalarının sonucudur. Nitekim kadın yazarlar referans noktalarını sadece sosyal yaşamdan değil, aynı zamanda siyasî ortamdan da alarak görüşlerini bilindir kılmayı amaçlamışlardır.

Özellikle II. Abdülhamit dönemine ilişkin eleştirel görüşlerini ve siyasî duruşunu tiyatro eserleri aracılığıyla yansıtan Fehime Nüzhet, yazdığı iki tiyatro eserinde devrinde yaşanan siyasî olayları, özellikle hafiyelik kurumunun toplumsal yaşamda yol açtığı düzensizlik, yozlaşma, huzursuzluk ve sosyal eşitsizliği dile getirirken gerçekçi bir bakış açısı kullanmaya çalışır ve padişaha yönelik eleştirilerden ziyade, hafiyelik kurumuna odaklanır. Yazar, siyasî bir kurguyla temellendirdiği tiyatro eserlerinde eleştirdiği istibdatı, *Kadın* dergisinde kadınların taassuptan sıyrılmaları gerektiğini savunurken de yararlar. Nitekim bu yazıda, hürriyetin yanlış anlaşılmasının eleştirisini özellikle kadınların taassubkârane yaklaşımları üzerinden sunar:

Teessüf olunur ki o mutaassıba hanımlarımız bir zaman vatan evladlarının muzlim zindanlarda menfa köşelerinde sürünerek hain pençeler altında birçoklarının da kurban-ı istibdat olduğu pek tez unutarak zevcelerine, evlatlarına, biraderlerine her akşam eve geldikçe ağlaya ağlaya (hürriyet yüzünden mesturiyet kalkacakmış gibi) sözler söyleyerek teşviş etmekle kadınları belki kendilerini de bunca hakarete duçar ettiler. (1908a: 11)

Yazara göre, Osmanlı İslam kadınlarının bir kısmı, "kuvve-i taassuba zebun" olmuşlardır. Bununla birlikte yazar, taassubun dini aydınlatmadığı gibi, nifak

ve tenfire yol açtığını ifade ederek dini aydınlatan gerçek ışığın hürriyetin sağladığı adalet güneşi olduğunu vurgular.

Fehime Nüzhet, *Bir Zalimin Encâmı* ve *Adalet Yerini Buldu* adlı tiyatro eserlerinde vatan aşkı, hürriyet arzusu gibi duyguları karşı kutupları temsil eden bireyler üzerinden yansıtır ve tezini güçlendirecek ifadelere yer verirken siyasî söylemi benimser. Yazar yönetimi ve güç dağılımını eleştirir; askerleri ise yüceltir. Askerlere ilişkin bu tavır, *Kadın* dergisinde yayımlanan yazısında da açık bir şekilde görülür.

Meşrutiyet dönemi tiyatrolarında istibdadın sadece toplumsal değil, aynı zamanda bireysel özgürlükleri de kısıtlamasının özellikle hafiyeler üzerinden siyasî bir dille eleştirilmesi, Fehime Nüzhet'in tiyatro eserlerinin temel kurgusunu oluşturur. Zira bu dönem piyeslerinde “umumiyetle hafiyelik müessesine değil de hafiyelerin kendi menfaatlerine düşkünlükleri sebebiyle, birçok masum insan ve ailenin başına felaketler getirdiğine temas edilmektedir” (Yalçın 2002: 62). Bu bakış açısında padişahı eleştirmekten kaçınıldığı söylenebilir.

Fehime Nüzhet, dört perdeden oluşan *Bir Zalimin Encâmı* başlıklı tiyatro eserinin kişilerini, geleneksel yaşam süren bir Osmanlı Türk ailesi ile zalimliğiyle ünlü bir paşanın hafiyelik sayesinde çıkar sağlamaya çalışan maiyetinden seçer. Yazar, eserin dekorunu betimlediği cümlelerde zulümleriyle ün yapan paşanın konağını, mükellef bir işret sofrası etrafında toplanan hafiyelerle birlikte aktarır ve “yarın gece kızlar gelecek” (1908b: 5) ifadesiyle, hafiyelik sayesinde müreffeh bir yaşam süren paşanın hayat tarzı hakkında ipucu verir. Hatta tezini güçlendirmek için olumsuzladığı hafiyelerin tanıtımını tiyatro kişileri aracılığıyla aktarır. Nitekim hafiyelik, Cevdet Bey isimli bir hafiyenin dilinden “paşamız sağolasın. Sayenizde ceblerimiz dolu her zevk bizim için. Bugün vezaret bizim mevkiimizden pek aşağı kalır. Vezirler bizi gördükleri zaman titriyorlar. Yaşasın hafiyelik” (1908b: 4) ifadeleriyle ironik bir dille eleştirir. Hafiyelik sayesinde gücü elinde tutan bireylerin para hırsları ve açgözlü tavırları da Hafiyeye Nail'in cümleleriyle yorumsuz olarak gözler önüne serilir. Bir nevi itiraf olan bu cümleler, hafiyelerin kendi gerçekliklerinin bilincinde olmalarına rağmen zulümle para kazanmayı ve kendi çıkarlarını öncelemeyi içselleştirdiklerinin göstergesidir. Nail'in bu itirafı, sosyal yaşamlarını ihtirasları uğruna feda eden hafiyelerin ahlâk anlayışını göstermek için yazarın özellikle vurgu yaptığı unsurlardandır:

Âlem nazarında canavar gibi görünüyoruz. Bunları ne için yapıyoruz para için (gözlerini açarak hırs ile) Ah para nazarında o kadar kıymetlidir ki para için dünyayı yıkarım. Babamın başını kestim ah para ah ne faidesi var ki o sarı sarı liralardan latif hışırtılı banknotların yalnız sesini işitiyoruz rengini görüyoruz. Bu kömür dubası herif hepsini ken-

di yutuyor biz de kendi kendimize bir manevra çevirir isek o zaman kısmet buluyoruz. Ona da vakit bırakmaz ki hele o güzel güzel kızlara uzaktan bakmakla iktifa ediyoruz. Ah benim de böyle emrim nafız olsaydı kimsenin cebinde beş para bırakmazdım. (1908b: 11)

Nail'in ailesinin hafiyeliği onaylamayan ifadelerine yer veren yazar, kendi görüşlerini de bu ailenin söylemleri aracılığıyla yansıtır. Zira Nail'in ailesi, yaptığı işten dolayı onu eleştirmekte ve insanlara zulmetmeyi bırakmasını telkin etmektedir. Nitekim Nail'in ağabeyi şöyle bir uyarıda bulunur: "Âlemi soymaya ne hakkınız var herkes alınının teri ile kazandığı parayı sizinle taksim etmeğe daha doğrusu kısmı-i küllisini size vermeye mecbur mudur buna gâsıplık derler. Birtakım ailelere bühtan ediyorsunuz nice anaları evlatlarından ayırıyorsunuz merhametiniz yok mu yüreğiniz acımıyor mu" (1908b: 12). Annesinin "oğlum Nail bu canları yaktığınız adamlar yarın rûz-ı mahşerde sizin yanınıza sarılacaklar" (1908b: 12) şeklindeki uyarıları, yazarın vermek istediği düşünceyi özetlemektedir. Bununla birlikte Nail ve onun gibi hafiyelikle çıkarları uğruna zulmetmekten çekinmeyen bireylerin yaşama ilişkin görüşleri ve yaşamlarını kendi çıkarları uğrunda şekillendirmeleri şu ifadede anlamını bulur: "[L]akin işler böyle giderse bu karar ahrete kalmayacak galiba dünyada yakamız tutulacak... Adam sen de o zamanda o renge boyanırız" (1908b: 12-13).

Yazar, bu eserinde zaman zaman sloganvari ve siyasî bir dil kullanır. Eserde sürekli eleştirilen Paşa, olumlanan tiyatro karakterleri tarafından "katil" sıfatıyla tanımlanır. Alemdar Yalçın'ın Meşrutiyet tiyatrosunun zaaflarından olarak tespit ettiği, kahramanların müspet ya da menfi zıt kutuplar olarak melek ya da şeytan olarak yansıtılması, Fehime Nüzhet'in tiyatro eserlerinde de açıkça görülmektedir (Yalçın 2002: 62). Nitekim yazar, eserinde tarafgir bir tutumla, zalim ve mazlum olarak sınıflandırdığı insanları iyiler ve kötüler olarak kesin ve net çizgilerle betimler.

Fehime Nüzhet, *Bir Zalimin Encâmı* başlıklı tiyatro eserinde haksız yere sürgüne gönderilenler üzerinden de eleştirel bir bakış açısı geliştirerek devrin siyasî yaşamının panoramasını çizer. Paşa'nın hafiyelerinden birisinin isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine yapılan şu konuşma hafiyelerin haksızlıklarına örnek verilebilir:

Süreyya Bey: Hayır efendim pek kolay bir iş. Bir herife elli lira kadar borcum var bendenize hiç rahat vermiyor. Şu edepsizin vücudunu dünyadan kaldırtveriniz.

Paşa: Yani İstanbul'dan Fizan'a nakl-i mekân ediversek demek istersen değil mi? (1908b: 9)

Hafiyelerin çıkarlarına ters düşen kişilerin haksız yere sürgüne gönderilmesinin eleştirildiği eserde istibdat, bir zabıta tarafından şöyle anlatılır: “İstanbullular uykuda idi ama isteyerek değil o vakit istibdat macunu var idi. Onu yiyen uyur uyuşur aynıyle uyur gibi görünürdü” (1908b: 48). Nahid Bey’in, dayısının Trablusgarb’ta menfada bulunma sebebini “seni bir alçak hafiyenin jurnali bizden ayırmıştı”, “menhus istibdadın sen de felaketzedesi olmuştun” (1908b: 62) cümleleriyle açıklaması da devrin siyasî eğilimlerine ve bunun sonucunda haksız yere sürgüne gönderilmeye yönelik bir eleştiriye içermektedir. Bu bağlamda Fehime Nüzhet, hürriyetin ilan edileceği yönündeki beklentisini, hafiyelikle işgal edenlerin cezalarını bulacaklarını ve İttihat ve Terakki partisinin güçleneceğini Nail isimli hafiyenin dilinden şöyle aktarır: “[V]allahi biz böyle sevindikçe ben şaşıyorum. Bilmiyor musunuz ki komite gittikçe kesb-i kuvvet ediyor. Bir iz bulsak bile hemen ucunu kaybediyoruz. Yakında gözümüzün önünde bir hürriyet bombası patlayacak o zaman her bir şeraresi birimizi vuracaktır” (1908b: 5).

Bir Zalimin Encâmı başlıklı eserin sonunda yazar kötülerini cezalandırır. Zulümleriyle ünlü paşa, Bursa’da halk tarafından linç edilir. Yazar, paşaya yönelik olumsuzlayıcı ifadeleri, Bursa’daki köylülerin öfkeli ve isyan içerikli sözleriyle duyurur:

Kan ağlatan kiminin tarlasını, kiminin karısını elinden alan kimisini kabahatsiz mahbusa attıran, hain herif”, “O alçak, İstanbul’da söndürmedik ocak, yıkmadık hane bırakmamış” (1908b: 45), Sen ayıya acıyorsun o hain İstanbul’da ne insan evlatlarını kendi arkadaşı olan köpeklere paralatmış. Bodrumlara kapatarak ölmeden mezara sokmuş ne kadarının mallarını karılarını, kızlarını mahlûl gibi kapamış, kapatmış. (1908b: 47)

Köylülerin eleştirdikleri paşa, Yalçın’a göre, Fehim Paşa’dır (2002: 66). Meşrutiyet dönemi tiyatrolarında hafiyelik, Fehim Paşa üzerinden de eleştirilir. “Fehim Paşa, Harbiye’nin zâdegân sınıfından me’zun olarak 25 yaşında paşa 30 yaşında ferik olmuştur. Vazifesi sırasında çeşitli jurnal hadiselerine adı karışmış yabancı misyon mensuplarına şantaj yaptığı iddiası ile Bursa’ya sürülmüştür” (Yalçın 2002: 79). II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Bursa’dan Bilecik’e kaçarken halk tarafından linç edilen Fehim Paşa, dönemin diğer tiyatro eserlerinde olduğu gibi *Bir Zalimin Encâmı*’nda da zulümleriyle yer edinir. Bu oyunda istibdat köylülerin üzerinden eleştirilirken, sürekli hürriyet ile kıyaslanır. Özellikle hafiyelerin eser boyunca aşağılanması, temel kurguyu harekete geçiren sloganvari ve siyasî söylemler olarak göze çarpar. Zira Bursa’lı köylülerin şu sözleri, Fehime Nüzhet’in devrin siyasî yapısına yönelik eleştirel bakışının yansımasıdır:

Ne süt kuzusu gibi delikanlıları bodrumlarda öldürdüler. Anaları evlatlarının mezarını derağuş etmeye razı oldukları halde evinde görmediler, Bunların melanetine iblis bile lanet okur. Bunlar katil hırsız namussuz alçak edepsiz. Bu sıfatların hepsinden berbad olarak hem de casusturlar. Nasıl casus milleti hükümdardan teb'id hükümdarı millettten tebrid vatanı milleti perişan etmeye himmetli vücudları ortadan kaldırmaya uğraşan alçak casuslardır. Öldür gebertin kuduz kelp gibi eziniz. (1908b: 51)

Ancak yazar, hafiyeleri eleştirirken padişahı suçlamaktan imtina ederek hafiyelik kurumu üzerinden eleştirel bir bakış açısı geliştirir. Eser, “yaşasın askerler yaşasın hürriyet” (1908b: 54) mısralarına yüklenen siyasî imayla sona erer. Metin boyunca hürriyetin ilanını olumlayacak ortamı hazırlamak için II. Abdülhamit devrine ilişkin olumsuz bir panorama çizilir ve şu ifade hürriyetin ilanının doğurduğu rahatlatıcı atmosferin söze dökülmesidir: “Allah’a çok şükür o şanlı askerler ortalıktan o zalimleri kaldırdılar hürriyet ilanı oldu da bunların da dişleri tırnakları kırıldı” (1908b: 45). Özellikle Bursa’da paşayı linç etmek için bekleyen köylülerin hürriyete ilişkin yorumları, kendi yaşadıklarıyla ilintili olmasına rağmen İstanbul halkına yönelik fikirleri de ihtiva eder. Nitekim köylü Veli’nin ifadeleri, halkın diliyle hürriyetin tanımlanması şeklinde yorumlanabilir:

Vay vay demek oluyor ki bu hürriyet, çok canlar kurtarmış, ben zulüm yalnız köylere yani köylülere sanıyordum. Meğer İstanbul insanları bizden de beter imiş. Bize vergi diye gelen hainler bizim evimizde yatacak yatak yiyecek ekme bırakmazlardı. İstanbul’da cana da kıyıyormuş. Meğer hürriyet ne iyi işmiş “zabıta” kuzum ağam bunu kimler çıkardı, bana söyle de beş vakit dua edeyim. (1908b: 48)

Fehime Nüzhet, *Bir Zalimin Encâmı* başlıklı eserinde “hainler, mazlum kanını içmeye alışır” gibi Meşrutiyet dönemi tiyatrolarında vurgu yapılan unsurları sloganvari ve siyasî bir söylemle yansıtırken hürriyetin ilanına ilişkin düşüncelerini de adeta nutuk üslubuyla dile getirir. Nitekim bir ihtiyarın şu cümlelerinde dile gelen öfkesi, bu üslubun bir göstergesidir: “[C]anavarlar hala o hürriyet kurbanlarının istibdat şehitlerinin kanıyla boyanmış elleriniz millet üzerine silah çekiyor, öyle mi? Hey alçaklar bilmiyor musunuz ki artık hükümet-i müstebide mahv oldu. Şimdi hâkimiyet-i milliyeye var. Kanun var. Nizam var” (1908b: 52). Bununla birlikte köylülerin hep bir ağızdan “kahrolsun istibdat yaşasın hürriyet” (1908b: 52) diye bağırmaları, yazarın Meşrutiyet’in ilanına yüklediği anlamın yansımasıdır.

Eserin sonunda, huzur ve beklenen mutluluk hürriyetin ilanıyla gerçekleşir. Doktorun “mukaddes kanun-ı esasi ilan olundu. O menhus hafiyelerin vücudu dünyadan kalktı” (1908b: 74) şeklindeki sözleri, Kanun-ı Esasi’den beklentileri gözler önüne serer. Nitekim İlhami Bey şu sözlerle tiyatroyu son-

landırır: “Bizi ve bütün Osmanlıları bahtiyar eden bu inkişâbın bu nimet-i hürriyet ve adaletin kıyamete kadar payidar olmasına bütün mevcudiyetimizle dualar edelim yaşasın askerler yaşasın hürriyet”. Karakterlerin bu sözleri tekrar edip el çırpmaları, eserin tezini ortaya koyar.

Fehime Nüzhet, *Adalet Yerini Buldu* başlıklı beş perdelik tiyatro eserinde, keyfi davranışlarla kendi menfaatleri için insanlara zulmetmekten çekinmeyen ve bir sömürü düzeni inşa eden hafiyeleri eleştirirken tıpkı *Bir Zalimin Encâmı* adlı tiyatro eserinde olduğu gibi hürriyeti yüceltir ve istibdadı kötüler. Yazar, hürriyet şairi olarak tanınan Namık Kemal'i de tiyatro kişileri aracılığıyla yüceltir. Bu bağlamda Namık Kemal'in “Vaveyla”sına göndermede bulunan yazar, Burhan Bey aracılığıyla “Hürriyet Kasidesi”nden beyitler alarak düşüncelerini pekiştirme amacı güder. Eserde Burhan Bey, “Ey edib-i muazzam! Ey şehid-i hürriyet. Ne ulvi fikrin varmış! Acaba bizim zulm u istibdat ile karar-mış gözlerimiz nur u hürriyetle münevver olacak mı?” (1910: 42) ifadeleriyle Namık Kemal'in şahsında hürriyet özlemini dile getirir. Yazarın idealize ettiği karakterlerden olan Burhan Bey'in bu tavrı, onun İttihat ve Terakkici olduğunu gösterir. Zira İttihat ve Terakki 1905'e kadar kendisini Namık Kemal'in hürriyet fikirlerinin varisi olarak gösterir (Mardin 2007: 98).

Eserin kurgusu ve tezi, *Bir Zalimin Encâmı* başlıklı eserle büyük ölçüde örtüşür. Her iki eserde de vatan ve hürriyet uğruna her türlü tehlikeyi göze alan ve mesleklerini ailelerinin üzerinde tutan fedakâr askerler yüceltilir. *Bir Zalimin Encâmı*'ndaki Rıza Bey'in muadili Hafıye Fazıl'dır. Fazıl Bey, Mualla'yı erkek kardeşi Tekfur'a alarak mirası kardeşiyle paylaşmak isteyen çıkarıcı ve zalim bir tip olarak tanıtır. Bu bağlamda onun destekçisi kendisi gibi hafıye olan çıkarıcı arkadaşlarıdır. Yazar, hafiyeliğin sağladığı çıkarlar üzerine bina edilen bir yaşamı içselleştiren Fazıl Bey aracılığıyla hürriyeti simge değer, istibdadı ise karşı değer olarak yansıtır.

Adalet Yerini Buldu'da Miralay Süleyman Bey, öldüğü dakikaya kadar vatanın selamete çıkacağı günlerin hayalini kuran idealist bir asker olarak çizilir. Hem Rus Muharebesi'nde hem de Yunan Harbi'nde yaralanan Miralay Süleyman Bey vatanın içinde bulunduğu durumu, doktora anlatırken özellikle siyasi baskının yol açtığı travmatik durumu analiz eder. Nitekim “oğlu babasını karısı kocasını jurnal ediyor” cümlesi, hafiyelerin durumunu gözler önüne serer. Bununla birlikte Süleyman Bey, vatanın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu anlatırken İttihat ve Terakki gençlerini yüceltir:

Hariçten yüreğimize saplanan hançerlerden şikâyet ederken yakamıza yani başımızdan bir hain pençesi sarılıyor. Ağzımıza bir istibdat kildi vuruluyor. Vatan millet kelimesini söylemek bir cinayet gibi telakki olunarak canilerin ikmâl-i müddet etmeksizin affolunarak çıktıkları zindanlarda muhibb-i vatan olan fedakâran ümmet ebedi bir surette

kalıp mahv oluyor. Hırsızlar, alçaklar murdar ayaklarıyla hamiyetli saneleri ulvi başları çiğniyorlar o mukaddes cisimlerin enkazıyla kurdukları merdivenlerle âli kâşanelerde debdebeli konaklarda oturuyorlar. (1910: 16)

Fehime Nüzhet, *Bir Zalimin Encâmı*'nda olduğu gibi bu eserini de hürriyetin ilanının yol açtığı coşkuyla bitirir. Yazar, bu coşkuyu sözlerini emanet ettiği Yunus Çavuş aracılığıyla dile getirir. “Yarabdim hamdolsun adalet yerini buldu” (1910: 121) sözleriyle coşkusunu ifade eden kahramanın ardından herkesin bir ağızdan “yaşasın hürriyet! Yaşasın adalet” (1910: 121) sözlerini tekrar etmesiyle eser sona erer. Yazar, bu eserin oynanması üzerine yaptığı konuşmada, eseri yazma sebebini açıklar ve konuşmasını tiyatro eserlerinde olduğu gibi “yaşasın hürriyet” sloganıyla bitirir.

Bugün her ferdi bir istihkâm gibi vatanımızın en mukaddes anamızın niğehbanı olan askerlerimize, o hamiyetli kardeşlerimize, velev naçiz olsun bir hediyeye-i şitaiye takdim eylemek maksadına müsteniden (*Adalet Yerini Buldu*) namıyla yazdığım piyesin bugün temasına göstermiş olduğunuz rağbet ve bu vesileyle ibraz buyurduğunuz hamiyete arz-ı şükran ederim. (1908a: 10)

Fehime Nüzhet'in Tiyatro Eserlerinde Sosyal Yaşam

Fehime Nüzhet, aile ilişkilerine göndermede bulunduğu eserlerinde devrin panoramasını çizer. Kendisi iyilerin ödüllendirilmesi kötülerin ise cezalandırılması çerçevesinde, bireysel ile toplumsal hürriyeti, siyasi baskıların sosyal yaşama yansımaları aracılığıyla vurgular. Yazar, her iki eserde evlilik kurumuna ilişkin görüşlerini, zorla evlilik olmayacağı düşüncesi üzerine temellendirir. *Bir Zalimin Encâmı* ve *Adalet Yerini Buldu*'daki aileler, Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel aile tipine birer örnektir.

Yazar, eserlerindeki genç kızların sevdikleri erkeklerle evlenmeleri gerektiği tezini güçlendirmek amacıyla, çatışma unsurunu kullanır. Olumlu ve olumsuz tipleri karşı karşıya getirerek engelleri aşmak için mücadele veren mağrur ve cesur genç kızları yüceltir. Zira Fehime Nüzhet'in tiyatro eserlerindeki genç kadınlar, yaşamdaki ne istediklerini bilen, eğitilmiş ve tehditlere boyun eğmeyen bireylerdir. *Bir Zalimin Encâmı* eserinde, Nahid'e olan aşkını açıkça itiraf eden Şahende'nin elinde kitap ile sahneye girmesiyle, okuyucu kadın tipi ön plana çıkarılır. Bununla birlikte zorla Hafıye Rıza ile evlendirilmek istenen Melek Hanım, seçme ve karar verme özgürlüğüne sahip ve zulme başkaldıran bir kadın olarak çizilir. Melek Hanım, aşkı uğruna ailesini bırakıp sevdiği adamla kaçmayı göze alarak kadınlık ülküsüne uygun davranır.

Fehime Nüzhet, *Bir Zalimin Encâmî*'nda evlilik kurumunun yozlaşması ve çıkar ilişkilerine feda edilmesine karşı eleştirel tavrını Rıza adlı bir hafiye aracılığıyla sergiler. Nitekim Hafiye Rıza, Hatice Hanım'ın kızıyla evlenmek istemesini şöyle açıklar: “Şu zorla alınan kızıdan hayır gelmeyeceğini pek iyi biliyorum. Ben de onun aşkından ölmüyorum a. Niyetim başka 'para sayar gibi parmaklarını oynatarak' mangizlerine aşığım mangizlerine” (1908b: 13). Rıza Bey, kendisiyle evlenmek istemeyen genç kızla hafiyeliğin verdiği güç ve imkânlarla, zor kullanarak evlenme arzusundadır. Bu amaçla, hafiyelik sayesinde hiçbir kötülüğü yapmaktan çekinmeyeceğini ifade ettiği gibi aileyi de sürekli tehdit eder.

Fehime Nüzhet'in tiyatro eserlerindeki kadınlar, özellikle yaşama karşı istikrarlı duruşlarıyla karşımıza çıkarlar. *Bir Zalimin Encâmî*'nda, fedakâr, cesur, müşfik ve anlayışlı bir anne tipi ortaya çıkar. Nitekim Hatice Hanım, kızıyla zor kullanarak evlenmek isteyen Hafiye Rıza ve zulümleriyle ün yapan paşanın karşısında cesur bir tavırla durur ve onlara boyun eğmez. Hatice Hanım evlilik için kızının fikrini sorarak kız çocuklarına verilen değeri örnekler. Zira paşanın adamları, Melek Hanım'ın Hafiye Rıza ile evlenmeyi kabul etmemesi durumunda yapacakları zulümleri tehditkâr bir üslupla dillendirirler. Bunlardan birincisi, Melek Hanım'ın erkek kardeşi Nahid'in zindana atılmasıdır. Fehime Nüzhet, bu eserinde kadına verilmesi gereken değeri, vatansever bir tip olarak idealize ettiği Nahid'in şu sözleriyle vurgular:

Bir kadının ilk ve son ümid ve saadeti yevm-i izdivacı ve o izdivaç edeceği adamın hüsn ü ahvalidir. İstemediği bir adamla tezevvüc etmek o kadın için ebedi bir ıstırapdır ki cehennem azabından beterdir. Ben erkeğim ne kadar zahmet çeksem yine bir zaman için ümid-i necat rah-ı selamet vardır diyerek müteselli olurum. Fakat sen sen hemşireciğim o canavar o haydut herifle imtizac edemeyip mahv olursun (1908b: 32)

Bununla birlikte Fehime Nüzhet, her iki tiyatro eserinde maddi çıkarlarla evlenmek isteyen ve bu amaçla insanları siyasî yollarla baskı altına alan hafiyeleri eleştirir ve aşkları için mücadele eden kadınları yüceltir. Bu bağlamda yazar, aile ilişkilerinin dışarıdan müdahale ile zedelenmesini sosyal boyuttan siyasî bir boyuta taşır.

Fehime Nüzhet'in tiyatro eserlerinde vurguladığı unsurlardan biri de baskıya karşı direnmek için birbirlerine kenetlenen aile bireylerinin dağılmak zorunda kalmasıdır. Yazar, *Bir Zalimin Encâmî*'nda paşanın çıkarları uğruna bir aileyi parçalama çabasını anlatırken siyasî bir tablo ortaya koyar. Melek Hanım'ın sevdiği adamla kaçması, dönüşte ailesinin onu yargılamaması, siyasî baskılara karşı birbirlerini hoş görmelerindedir.

Adalet Yerini Buldu'da yazar, evlilik meselesi üzerinden siyasî olayları irdeler. Eserdeki kadın karakterleri iyiler ve kötüler şeklinde sınıflandıran yazar, anelik vasfı üzerinde durur. Evlatlarının geleceği için fedakârlıktan çekinmeyen Mukaddes Hanım'ın karşısına para uğruna evlatlarını bile gözü görmeyen, kızının kocasıyla kaçma planları yapan Münevver Hanım çıkarılır. Faziletli bir kadın olarak çizilen Mukaddes Hanım, miralay olan eşi öldükten sonra ailesinin geçimini sağlamak için dikiş diker. Bu aileye yardım etmeyi ulvi bir vazife sayan Yunus Çavuş, Mukaddes Hanım'ı şöyle idealize eder: "Bunu bil ki senin halin kocasının çaldığı paralarla yaptığı elbiselerin esmânını müzeyyen salonlarda tesviye eden kadından daha şanlıdır" (1908b: 31). Münevver Hanım'ı toplumsal kabullere göre yargılayan komiser şöyle der: "Bir valide damadıyla firar etmek evladlarının servetini alarak onları duçar-ı sefalet ederek kaçmak buna vicdan nasıl kail olur" (1908b: 114). Zira damadına kızını boşatıp çocuklarına ait parayla kaçmaya çalışsan Münevver Hanım eleştirilir. Fehime Nüzhet, eserinde olumsuzladığı kahramanlara karşı sergilediği eleştirel bakışını, tiyatro tekniğini uygulamak zorunda kaldığı ayraç içindeki kısımlarda da belli eder. Nitekim yazar, Fazıl ve Münevver Hanım arasında geçen sahneleri "bu iki canavar bir müddet çarpıştıktan sonra", "bir şive-i rezilane ile" (1908b: 90) gibi ifadelerle sunar. Yazar, *Adalet Yerini Buldu*'da ise Münevver Hanım'ın kızları Mualla ve Behire'yi ise yüceltir. Babasız büyüyen bu iki kadının tavırlarını ahlâk üzerine temellendirerek Mualla ve Behire'nin anne şefkatinden yoksun kalışlarını, annelerinin muhterisliğiyle ilintilendirir.

Sonuç

Tanzimat'la birlikte kadınların sosyal yaşamda görünürlüğü, özellikle Osmanlı paşalarının kızları sayesinde gerçekleşmiştir. Bürokrat bir aileden gelen Fehime Nüzhet derneklerde aktif olarak görev alır, kadın dergilerinde vatan bilincini uyandırmaya yönelik yazılar yazar. Siyasî tavrını ve II. Abdülhamit dönemine ilişkin eleştirel bakışını da yazdığı tiyatro eserleri aracılığıyla aktarır.

Yazar, *Bir Zalimin Encâmı* ve *Adalet Yerini Buldu* başlıklı tiyatro eserlerinde hafiyeliğe yönelik eleştirilerini devrin siyasî ve sosyal ortamı üzerinden yansıtır. Her iki eserde de ideal tipler "yaşasın hürriyet", olumsuz tipler ise "yaşasın istibdat" sözlerini tekrar ederler. Fehime Nüzhet, bu tezli tiyatro eserlerinde II. Abdülhamit devri siyasî ve sosyal atmosferini didaktik açıdan eleştirirken kuramsal düşüncelerden ziyade istibdat döneminin gündelik yaşam üzerindeki baskıcı tutumuna odaklanır. Bu bağlamda yazar, görüşlerini dile getirmek için tiyatroyu aracı kılar ve tek bir konu etrafında şekillendirdiği eserlerini melodramatik yapı yerine bildiri diliyle kurgular.

Kaynaklar

- And, Metin (2011). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Denman, Fatma Kılıç (2009). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, İstanbul: Libra Yayınları.
- Fehime Nüzhet (1908a/1324). "Muhterem Hanımefendiler", *Kadın* 17, s.11-12.
- (1908b/1324). *Bir Zalimin Encâmı*, İstanbul: Karabet Matbaası.
- (1910/1326). *Adalet Yerini Buldu*, İstanbul: Karabet Matbaası.
- (1924a/1340). "Şefkat Cemiyetleri", *Süs* 31, s.14-15.
- (1924b/1340). "Kadınların Terbiye-i Bedeniyesi İçin", *Süs* 50, s.12-13.
- Karaca, Nesrin (2003). "Meşrutiyet Döneminin Öncü Kadınlarından Fehime Nüzhet Hanım", *Tarih ve Toplum* 231, s.11-18.
- Kurnaz, Şefika (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- (2012). *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mardin, Şerif (2007). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (2010). Ed. Murat Yalçın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yalçın, Alemdar (2002). *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ABSTRACT

Political and Social Emphases on the Period of the Constitutional Monarchy in the Plays of Fehime Nüzhet

Fehime Nüzhet, one of the leading women writers during the period of the Constitutional Monarchy, was an activist who played an important role in club activities, and who wrote pieces for newspapers and magazines. Like other woman writers of the period, Fehime Nüzhet wrote texts that focus on “women identity”. In her articles, Fehime Nüzhet defends the idea that women should be active in the social sphere, at the same time struggles to rouse in women a consciousness of the motherland. The talks she gave during the Balkan Wars and her duty as a volunteer nurse show how active she was in the social sphere. In the plays written after the announcement of the Constitutional Monarchy, she used a political language and in particular criticised the system of using informants. The plays of the Fehime Nüzhet reflect a critical view towards the reign of Abdülhamit II, in keeping with the general characteristics of plays of the period of the Constitutional Monarchy. In her theatre plays Fehime Nüzhet analysed the period in which she lived, discussing the shortcomings that she perceived in the social life in a political framework. In this context, Fehime Nüzhet’s theatre plays reflect the air of freedom experienced in the period of the Constitutional Monarchy.

Keywords: Constitutional Monarchy, despotism, Fehime Nüzhet, theatre, freedom, women